

УДК 930.2:26/28(477-25)“.../20”

*Ігор СКОЧИЛЯС***ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРІОПИСАННЯ
КИЇВСЬКОГО ХРИСТІЯНСТВА.
РАДЯНСЬКІ РЕАЛІЇ, ДІАСПОРНА ІНТЕГРАЦІЯ ТА
УКРАЇНСЬКА РЕАБІЛІТАЦІЯ**

У статті доведено, що опрацювання на відповідному рівні розмаїтих аспектів історії київського християнства має полягати в поєднанні різних дослідницьких методів і застосуванні міждисциплінарного підходу. З одного боку, потрібно опиратися на законодавчі й інші нормативні акти, трактуючи минуле в дискурсі історії де-юре, а з іншого – осягати церковну традицію в категоріях “тотальної історії”, що передбачає всеохопне вивчення проблематики. Абсолютно недостатньо досліджувати культурно-релігійні феномени лише за канонічними й іншими юридичними пам’ятками чи артефактами сакрального мистецтва. Не менш суттєвого значення набуває й аналіз практичного втілення християнства у межах організаційних структур Церкви, представлених насамперед архиєрейським двором і монашими осередками. Як свідчить досвід західної історіографії, успішна реалізація цих завдань відкриває шлях до збагачення тематичної палітри церковно-історичних студій, уможлиблює відмову від трактування історії київського християнства як суто лінійного процесу та представлення її минулого в категоріях “ментальної археології”.

Ключові слова: київське християнство, церковно-історичні студії, українська історіографія, західна історіографія.

Вступні зауваги

В останні два десятиліття українська історіографія Церкви зіткнулася з низкою інтелектуальних викликів, адекватна відповідь на які є проблематичною з огляду на її радянську позитивістичну спадщину та відстороненість більшості дослідників від дискурсу світової науки¹. Українських науковців, за незначними винятками, фактично оминув той вітер змін, що сколихнув західну історіографію, змусивши

¹ Про поглиблення кризи офіційної академічної науки в Україні сигналізував: *Дашкевич Я.* Дорогами української Кліо. Про становище історичної науки в Україні / Я. Дашкевич // Україна в минулому. – 1996. – Вип. 8. – С. 54–63. Сучасний стан наукових досліджень висвітлено у книзі *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми* / [за ред. Л. Зашкільняка]. – Львів, 2004. – С. 7–23, 43–73. Методологічні проблеми обговорюють: *Дашкевич Я.* Постмодернізм та українська історична наука / Я. Дашкевич // Українські проблеми. – 1999. – № 1–2. – С. 109–119; *Касьянов Г.* Ще не вмерла українська історіографія / Г. Касьянов // Критика. – 2002. – Ч. 4. – С. 20–22; *Нрысак J.* Ukrainian Historiography, 1991–2001. The Decade of Transformation / J. Hrycak // Österreichische Osthefte. – 2002. – Bd. 44. – № 1–2. – S. 107–126. Див. також серію статей в *Ab Imperio*. – 2003. – № 2. – С. 377–394, 427–454, 477–519.

її радикально змінити методологічний інструментарій. Сучасна специфіка України полягає в тому, що позитивний ефект т. зв. “реабілітаційного періоду”, коли із небуття було повернуто сотні незаслужено забутих та репресованих імен і праць, уже поволі вичерпується. На жаль, заповнення “білих плям” здебільшого відбувається у контексті подієвої історії. Одним із шляхів подолання цієї односторонності є поєднання західного студійного досвіду та української національної парадигми. Особливо привабливою ця перспектива видається для конструювання нової концепції історії київського християнства², яка досі ґрунтується на пантеоні “видатних героїв” і “головних подій”, однак мало може оповісти про еклезіальні структури, релігійні практики селян і міщан та тогочасне богослов’я.

Основну увагу в цій статті зосередимо на працях тих українських науковців (незалежно від їхньої історіографічної школи), які зробили найбільший внесок в опрацювання проблематики. Осібно в історіографічному огляді охарактеризовано здобутки істориків українського походження з Північної Америки. Їхні дослідження, що реалізувалися зазвичай за інституційної підтримки Канадського інституту українських студій (далі – КІУС) та Українського наукового інституту Гарвардського університету (далі – УНІГУ), в другій половині ХХ ст. здійснили справжню інтелектуальну революцію в уявленнях про культурно-релігійну історію України, що уможливило введення “українського випадку” до контексту розвитку європейської християнської цивілізації домоделного періоду.

Дослідження в Україні

У радянський період, протягом майже всього ХХ ст., не могло бути й мови про фахове опрацювання в Україні тем з церковної історії. Нова комуністична ідеологія, важливою складовою якої був воєвничий атеїзм, детермінувала усунення з дослідницьких програм наукових інститутів й університетів релігієзнавчих проблем та сюжетів, які хоча б опосередковано стосувалися церковного життя різних християнських конфесій на українських теренах. Як наслідок, з початку 20-х рр. в УРСР, а з другої половини 40-х рр. ХХ ст. – в Західній Україні церковно-історичні школи й осередки, що функціонували при релігійних і світських інституціях, припинили своє існування. Більшість учених, які займалися церковною історією,

² Термін “*київське християнство*” (“києвохристиянська традиція”, по-перше, окреслює територіальні межі функціонування руського “суперетносу” в середньовіччі та ранньомодерну добу (тобто первісну Руську церкву княжого періоду, а пізніше – українсько-білоруську Київську митрополію в межах Польсько-Литовської держави); а по-друге, характеризує його релігійну культуру, вирішальний вплив на яку мали східна Літургія та слов’янсько-візантійський обряд. Кодифіковані взірці цього руського варіанта християнства централізовано утверджувалися з Києва – духовного й політичного центру Східної Слов’янщини – в усіх єпархіях/землях навіть після того, як держава Рюриковичів припинила своє існування, а колись єдина митрополія Русі стала радше еклезіальним символом, аніж життєвою реальністю. Натомість під поняттям “*східнохристиянський етос*” розуміємо систему цінностей, а також щоденні соціокультурні й релігійні практики та церковно-історичну пам’ять русинів (сучасних українців і білорусів), що сформувалися під впливом запровадженого у Київській Русі християнства, яке поширилося тут за еклезіальною моделлю Царгородського патріархату та згідно з політичними й культурними взірцями Візантії і, почасти, Болгарії. (Докладніше див.: *Скоциляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус / І. Скоциляс. – Львів, 2010. – С. 32–33).*

або загинули чи потрапили у вир репресій, або ж емігрували на Захід. Натомість ті науковці, які залишилися в Україні чи згодом були виховані в новій радянській системі освіти, постали перед непростим вибором: 1) *стати у “тиху” чи відкрити опозицію до комуністичної ідеології* (як це зробив, скажімо, Ярослав Дашкевич); 2) *здійснити максимально можливу в умовах тоталітаризму “інтелектуальну втечу” від нав’язливих марксистських схем і концепцій, обмежившись вивченням формально нейтральних “ідеологічних тем”* (приклад Ярослава Ісаєвича); 3) *вірою й правдою служити радянській системі* на кафедрах релігієзнавства, у товаристві “Знання” й у відповідних відділах обласних і республіканських організацій КПРС та радянських державних органів влади, “викриваючи реакційну роль релігії” та ставлячи під сумнів репутацію історичної науки³.

І все ж, навіть за таких обставин українська радянська історіографія продовжувала зберігати “розмаїття інтелектуальних практик”, характеризуючись “співдією різних наукових мотивацій і різних моделей наукової самореалізації”⁴. Це дало змогу невеликій частині вчених завдяки особливостям “оксамитового тоталітаризму” не втратити високого фахового рівня досліджень⁵, що, однак, не вберегло історичну науку від інтелектуальної самоізоляції та інституційного занепаду. Тогочасна комуністична дійсність змушувала науковців, які воліли уникати нав’язування їм “прогресивних” і “соціально значущих” тем, зосереджувати свою увагу на історії середньовіччя та археографічному опрацюванні джерел й емпіричних дослідженнях. Це не передбачало ширшого синтезування і пошуку нових методологічних підходів та призвело до фактичної ліквідації історії Церкви як окремої галузі вітчизняної науки. Як слушно зазначив Василь Кметь, “наслідком таких історіографічних змін стало, з одного боку, некритичне збереження та поглиблення у дослідженнях низки стереотипів, сформованих у XIX ст., а з іншого – винесення проблеми церковності християнської свідомості середньовічного та ранньомодерного українського суспільства поза межі наукового вивчення істориків. Так, в історичних дослідженнях братський рух розглядався відірвано від загально-церковних процесів, не зауважувалися зміни в структурі парафії, перебільшувалися опозиційність православних братств у ставленні до Церкви та їх конфлікт з духо-

³ Прикладом такого “історіописання” можуть слугувати пропагандистські опуси, що видавалися в дискурсі “войовничого атеїзму”: *Вовк О. Л.* Отрута під солодким медом: Критика емігрантських клерикально-націоналістичних концепцій / О. Л. Вовк. – Львів, 1984; *Дмитрук К. Е.* Уніатские крестоносцы: вчера и сегодня / К. Е. Дмитрук. – Москва, 1988; *Загайко П. К.* Українські письменники-полемісти кінця XVI – початку XVII ст. в боротьбі проти Ватикану і унії / П. К. Загайко. – Київ, 1957.

⁴ *Портнов А.* Наукове середовище і академічна культура в сучасній Україні [Електронний ресурс] / А. Портнов. – Режим доступу: <http://www.anthropos.org.ua/jspui/bitstream/123456789/204/1/Portnov_Osvita.pdf>.

⁵ Див. назагал позитивну оцінку праць провідних українських дослідників-“медієвістів” радянської доби в: *Ісаєвич Я.* Наші три відродження – не лише здобутки, але й втрати / Я. Ісаєвич // *Сучасність*. – 1998. – № 12. – С. 136; *Ковальський М.* Деякі теоретичні питання української історіографії / М. Ковальський // *Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України*. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 10–11; *Яремчук В.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / В. Яремчук. – Острог, 2009; *Pelenski J.* Soviet Ukrainian Historiography after World War II / J. Pelenski // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. – 1964. – Bd. 12. – Heft 3. – S. 384.

венством [...], будувалися штучні паралелі та аналогії до нібито однопорядкових явищ релігійного та політичного життя західноєвропейських країн⁶.

“Етос професіоналізму” і позірна “позаметодологічність” праць частини українських радянських дослідників, а також існування “нейтральних творчих середовищ” у таких закладах, як Інститут суспільних наук АН УРСР (з 1993 р. – Інститут українознавства ім. І. П. Крип’якевича)⁷ й Історичний факультет Львівського державного університету, уможливили появу в 60–80-х рр. декількох монографій і численних статей, які в традиційному секулярному дискурсі розглядали окремі аспекти економічного становища, правового й соціального статусу церковних інституцій Київської митрополії, а також українське культурне життя на теренах, що в різні періоди входили до її складу (ця тематична палітра успішно розвивається і в незалежній Україні). Серед наукових здобутків комуністичної доби треба згадати монографії Ярослава Ісаєвича про братський рух і джерела з історії української домодерної культури⁸, його праці про церковно-літературні пам’ятки і репертуар рукописної книги (у співавторстві з Якимом Запаском)⁹ та генезу книгодрукування. Певне прикладне значення для студій з історії київського християнства також мають дослідження про розвиток релігійного мистецтва (Михайло Драган¹⁰ і Павло Жолтовський¹¹), світський адміністративний устрій (Микола Котляр і Микола Крикун)¹², історичну демографію (Микола Крикун та Арнольд Перковський), економічне становище й “феодалне землеволодіння” Церкви (Арсен Зінченко та Олег Крижанівський)¹³, культурно-інституційні аспекти “дружби” українців з іншими “братніми народами СРСР” (Орест Мацюк, Ігор Мицько), утвердження в Україні “прогресивних” реформаційних ідей, боротьбу з ересями й “експансією” католицизму, поширення процесів секуляризації тощо.

Осібні в цьому ряду стоять ті нечисленні *православні священики-богослови з України*, які, отримавши ґрунтовну теологічну й загальноісторичну освіту,

⁶ *Кметь В.* З історії дослідження Львівської єпархії XVI – початку XVII ст.: за матеріалами фондів ЦДАЛ України / В. Кметь // Студії з архівної справи та документознавства. – Київ, 2003. – Т. 10. – С. 111.

⁷ Див.: Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича Національної академії наук України: Наукова діяльність. Структура. Працівники. – Львів, 2001. – С. 65–71 (огляд наукового доробку Відділу історії середніх віків).

⁸ *Ісаєвич Я. Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. / Я. Д. Ісаєвич. – Київ, 1966; *Його ж.* Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст. / Я. Д. Ісаєвич. – Київ, 1972.

⁹ *Запаско Я.* Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні / Я. Запаско, Я. Ісаєвич. – Львів, 1981. – Кн. 1: 1574–1700; 1984. – Кн. 2, ч. 1–2: 1701–1800.

¹⁰ *Драган М.* Українська декоративна різьба XVI–XVIII ст. / М. Драган. – Київ, 1970. Див. також давнішу працю цього науковця: *Драган М.* Українські дерев’яні церкви. Генеза і розвій форм / М. Драган. – Львів, 1937. – Ч. 1.

¹¹ *Жолтовський П. М.* Український живопис XVII–XVIII ст. / П. М. Жолтовський. – Київ, 1978.

¹² *Котляр Н. Ф.* Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. / Н. Ф. Котляр. – Киев, 1985; *Крикун Н. Г.* Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV–XVIII вв. Границы воеводств в свете источников / Н. Г. Крикун. – Киев, 1992 (монографія нещодавно перевидана українською мовою: *Крикун М.* Кордони воеводств Правобережної України у XVI–XVIII століттях / М. Крикун. – Львів, 2016).

¹³ Див., зокрема: *Крижанівський О. П.* Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України XVIII – перша половина XIX ст. / О. П. Крижанівський. – Київ, 1991.

займалися вивченням церковної історії на регіональному рівні, артикулюючи таким чином свій локальний еклезіальний патріотизм. 1962 р. в Ленінградській духовній академії було захищено 1200-аркушне дисертаційне дослідження “История Галицко-Львовской епархии”, що охоплює період від запровадження християнства в Прикарпатті до “відновлення православ’я у Львівсько-Тернопільській єпархії в 1946–1961 рр.”¹⁴. Автором цієї величезної за обсягом роботи був вихідець з Галичини, колишній греко-католицький священник Іларіон Карп’як (1910–1989)¹⁵. Він, припускаємо, належав до тих священників “старої генерації”, які в умовах радянського тоталітаризму підтримували обережну, публічно не артикульовану політику митрополита львівського і тернопільського Миколая (Юрика, 1965–1983)¹⁶, який намагався плекати у межах Руської православної церкви галицьку еклезіальну традицію доунійного періоду (за термінологією Наталії Шліхта, “Церкву в Церкві”) та зберігати серед клиру й пастви український дух¹⁷. І. Карп’як залишив багатий богословський, пастирсько-публіцистичний, полемічний і науковий доробок¹⁸. Проте з його дисертації опубліковано тільки один фрагмент – про початки християнства у Прикарпатті¹⁹. Ця стаття І. Карп’яка цінна тим, що наголошує на зв’язку між українським національним відродженням у Галичині другої половини ХІХ ст., появою тут слов’янофільських настроїв (із одночасним культивуванням пам’яті про св. апостолів слов’ян) і науковими зацікавленнями кирило-методіївською традицією такими відомими вченими, як Ю. Пелеш, А. Петрушевич та І. Рудович.

Дослідження у діаспорі

Із встановленням радянської влади в Україні (на початку 1920-х рр. – в УРСР, в середині 1940-х рр. – у західних областях) джерелознавчі й методологічні пошуки та поява нових дослідницьких наративів з історії Церкви стали практично неможливими. Традиції київських і галицької церковно-історичних шкіл тепер продовжувала українська діаспора, насамперед в Італії (римський греко-католицький осередок), а також у Північній Америці (середовище журналу отців редемптористів “Логос” у Йорктоні, Канадський інститут українських студій та Український науковий інститут Гарвардського університету).

¹⁴ Машинопис дисертації в чотирьох книгах зберігається серед матеріалів особового архіву І. Карп’яка в: Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів (далі – ЛННБ. Відділ рукописів). – Ф. 9 (Окремі надходження). – Спр. о/н-237. – Арк. 1–876; Спр. о/н-729. – Арк. 1–365.

¹⁵ У 1946 р. він взяв участь у Львівському псевдособорі й перейшов на православ’я (див.: Львовский Церковный Собор. Документы и материалы. 1946–1981. – Москва, 1982. – С. 63–68), зробивши у Московському патріархаті доволі успішну духовну кар’єру (тривалий час обіймав посаду протоєрея Радехівського благочинія).

¹⁶ Див. про нього: Андрій (Горак). Владика Миколай (Юрик) – велика Людина і великий Архипастир / Андрій (Горак) // Митрополит Миколай (Юрик) – Ієрарх, Українець, Людина: Спогади, фотоісторія. – Львів, 2004. – С. 5–11.

¹⁷ Автором цієї концепції є київський історик Наталія Шліхта: *Шліхта Н. В.* Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. / Н. В. Шліхта. – Харків, 2011.

¹⁸ Зокрема, заслуговує на увагу серія розвідок “Київська митрополія за княжих часів” і “Київська митрополія за козацьких часів”: ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 9. – Спр. о/н-863–864, 934.

¹⁹ *Карп’як І.* Начало христианства в Галиции и Прикарпатье и основание Галицкой православной епархии / И. Карп’як // Журнал Московского патриархата. – 1963. – № 9. – С. 71–77.

Гідна подиву науково-археографічна діяльність отців василіан протягом другої половини ХХ ст., яка полягала головню в публікуванні церковних джерел та виданні часопису “Записки ЧСВВ” (відновлене 1949 р.) і монографічних досліджень, ґрунтувалася на багатих збірках Ватикану (документували передовсім інституційну історію Київської митрополії). Наймасштабніша у ХХ ст. публікація джерел з української та білоруської історії побачила світ насамперед завдяки титанічній праці о. Атанасія (Великого, 1918–1982), протоархимандрита ЧСВВ у 1963–1976 рр., а також інституційній підтримці всього Василіанського чину²⁰, який серед іншого забезпечував фінансування унікальної видавничої серії “Римські документи Католицької церкви на землях України і Білорусі, зібрані і видані заходами оо. василіан” (1952–1984 рр.).

Окрім джерельних едіцій, дослідники-василіани римського осередку протягом 50–80-х рр. ХХ ст. видали низку монографій, переважно присвячених різним аспектам інституційної історії Унійної церкви та її контактам з латинським світом. Певне значення для з’ясування політики Римської курії щодо Галицько-Волинського князівства і місцевої Православної церкви має також підготовлений Атанасієм (Великим) науковий збірник до 700-річчя коронації Данила Романовича. Чимало цікавих суджень щодо специфіки еклезіального розвитку Галицької (Львівської) єпархії та новий наратив містить шеститомна науково-популярна синтеза Атанасія (Великого) “З літопису християнської України”, що побачила світ у 1970-х рр. Фактологічно насичена серія публікацій про василіанські монастирі в українсько-білоруських землях (М. Ваврик, І. Патрило, С. Сенік)²¹, зі статистичними даними про жіночі й чоловічі обителі, що функціонували у XVII–XVIII ст. на території Львівської єпархії. Для реконструкції початкового етапу історії київського християнства найбільш цінними виявилися роботи Софії Сенік, і передовсім два томи її блискучої монографії “Історія Церкви в Україні”²², доведеної до кінця XIII ст., а також статті про Київську митрополію (в т. ч. на Правобережній Україні). Ще однією важливою монографією, що дає змогу простежити зміну юрисдикційного статусу Галицької церкви в “довгому триванні”, є праця Михайла Стасіва²³, написана із використанням методів канонічного права.

Іншими діяльними в другій половині ХХ ст. інституціями римського осередку УГКЦ було БНТ та Український католицький університет ім. св. Климента Папи. Крім численних монографій та церковно-історичних розвідок, у відновленому

²⁰ *Патрило І.* Життя і творчість о. Атанасія Григорія Великого, ЧСВВ (1918–1982) / І. Патрило // *Записки ЧСВВ.* – 1985. – Вип. 12. – С. 42–44; *Плохій С. М.* Від Якова Суші до Атанасія Великого. (Огляд видань римських джерел з історії української церкви) / С. М. Плохій // *Український археографічний щорічник.* – 1993. – Вип. 2. – С. 10–12; *Прицак О. О.* Атанасій Великий, ЧСВВ – археограф / О. О. Прицак // *Історія української археографії: персоналії.* – Київ, 1993. – Вип. 1. – С. 58–68, 73–83; *Яковенко С.* Матеріали італійських архивів і бібліотек по історії України. Изучение и публикация / С. Яковенко // *До джерел: зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя.* – Київ; Львів, 2004. – Т. 1. – С. 407–420.

²¹ *Ваврик М.* Нарис розвитку і стану Василіанського Чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка / М. Ваврик. – Рим, 1979; *Нарис історії Василіанського Чину Святого Йосафата.* – Рим, 1992; *Senyk S.* Women’s Monasteries in Ukrainae and Belorussia to the Period of Suppressions / S. Senyk. – Roma, 1983.

²² *Senyk S.* A History of the Church in Ukraine / S. Senyk. – Rome, 1993. – Vol. 1: To the End of the Thirteenth Century; Rome, 2011. – Vol. 2: 1300 to the Union of Brest.

²³ *Stasiw M.* Metropolia Haliciensis. (Eius historia et iuridica forma) / M. Stasiw. – Romae, 1960.

“Богословії” завдяки Сліпому вийшло 14 томів документів “Monumenta Ucrainae Historica” (1964–1977)²⁴, зібраних раніше о. Королевським²⁵. Недоліками цього едиційного проєкту Греко-католицької церкви були хронологічний принцип публікації документів та дублювання джерел, що з 1950-х рр. видавалися оо. василіанами.

У 50–70-х рр. ХХ ст. впливовим духовно-інтелектуальним осередком української діаспори в Канаді був часопис “Логос”²⁶, який об’єднував світських літераторів, журналістів, громадських діячів, богословів²⁷ і таких відомих істориків Церкви, як Григор Лужницький, Ісидор Нагаєвський, Іриней Назарко, Олександр Отлоблін, Микола Чубатий. Перший з них у 1954 р. опублікував синтетичну працю “Українська Церква між Сходом і Заходом”²⁸. Микола Андрусак на сторінках “Логосу” оприлюднив невеликий за обсягом науково-популярний нарис з історії Львівської єпархії ХVІ – початку ХІХ ст., що був амбітною спробою представити її минуле в позаконфесійному дискурсі з опертям на тогочасну найновішу літературу й уведений до наукового обігу в ХХ ст. джерела²⁹. В іншій статті, присвяченій владіці Йосифу (Шумлянському), М. Андрусак підсумував свої багаторічні студії пастирської й політичної діяльності цієї унікальної постаті в Руській церкві останньої третини ХVІІ – початку ХVІІІ ст., започатковані у міжвоєнному Львові³⁰.

Переважно методологічне значення для нашої тематики мають і роботи, що видавалися УНІГУ та КІУС-ом³¹. З 1981 р. Археографічна комісія УНІГУ почала видавати серію документальних джерел із середньовічної та ранньомодерної історії

²⁴ Monumenta Ucrainae historica / [зібрав Андрей Шептицький; видав Йосиф Сліпий]. – Romae, 1964–1977. – Vol. 1–14.

²⁵ Видання римських джерел з історії Руської церкви у ХХ ст. стало можливим завдяки ініціативі митрополита Андрея (Шептицького). У 1909 р. Шептицький заснував у Вічному Місті “Руську історичну місію до Риму”, яку очолив французький монах о. Кирило Королевський. Протягом 1909–1930 рр. на кошти, виділені для цієї цілі галицьким митрополитом, він виявив і скопіював збірку з історії українсько-білоруської Церкви, упорядковану за хронологічним принципом (*Плохій С.* Від Якова Суші до Атанасія Великого... – С. 10).

²⁶ Його заснував 1950 р. перший митрополит УГКЦ у цій країні Максим (Германюк), а опікувалася виданням Колегія професорів Духовної семінарії оо. редемптористів (східна гілка Чину Найсвятішого Ізбавителя). Формально зорієнтований на греко-католицьке духовенство в Північній Америці, “Логос” (осідком його редакції спочатку було м. Торонто, а з 1956 р. він виходив у Йорктоні (*Марченко Н.* Українські періодичні видання чернечих орденів Греко-католицької церкви в Канаді в другій половині ХХ століття / Н. Марченко // Наукові записки Національного університету “Острозька Академія”: Серія “Історичні науки”. – Вип. 14. – С. 325–327).

²⁷ *Салига Т.* Григор Лужницький і літературна група “Логос” / Т. Салига // Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / [упоряд. Г. Меріам-Лужницький]. – Львів, 1994. – С. 69–78.

²⁸ Нещодавно перевидана: *Лужницький Г.* Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української Церкви / Г. Лужницький. – 2-ге вид., випр. – Львів, 2008.

²⁹ *Андрусак М.* Львівське, Галицьке й Кам’янець-Подільське православне (в 1539–1700 рр.) та й уніяцьке (в 1700–1808 рр.) єпископство у Львові / М. Андрусак // Логос. – 1959. – Т. 10. – Ч. 1. – С. 43–49; Ч. 3. – С. 201–205; Ч. 4. – С. 256–264; 1960. – Т. 11. – Ч. 1. – С. 30–36.

³⁰ *Його ж.* Львівський Єпископ Йосиф Шумлянський та його змагання за права для духовенства й об’єднання церков / М. Андрусак // Логос. – 1978. – Т. 29. – Ч. 1. – С. 23–58; 1979. – Т. 30. – Ч. 3. – С. 193–214; Ч. 4. – С. 292–307. Постаць цього універсального талановитого дослідника плідно вивчає: *Чебан М.* Микола Андрусак. Історія історика / М. Чебан. – Львів, 2015.

³¹ Великою заслугою обидвох наукових осередків було, по-перше, збереження кращих традицій української національної історіографії (включно з її тематикою, “наголошеною” хронологією та її героями), по-друге, доволі успішне засвоєння західного студійного досвіду, по-третє, інтелектуальна інтеграція українського нарративу в ширший європейський контекст, історію

України. Деякі з цих пам'яток, як-от Галицько-Волинський літопис³², є чи не єдиним нарагивним джерелом з історії Галицької єпархії княжої доби. На шпальтах наукового часопису УНІГУ “Гарвардські українознавчі зошити” (Harvard Ukrainian Studies) з'явилася низка статей про руську релігійну культуру (насамперед це фундаментальні праці Ігоря Шевченка й Френка Сисина, а також Андрія Грішина), інституційний розвиток Київської митрополії (Анджея Поппе) й еклезіальні зміни у Східній Європі XV–XVII ст. (Андрія Плігузова), проблему перших галицьких владик (Ярослава Дашкевича), правовий статус Львівського владитства в часи Гадяцької унії (Омеяна Пріцака), вплив державних (Мирослава Лабуньки) і соціальних чинників (Зенона Когути) та політичних подій (Ларрі Вулфа, Даріуша Колодзейчика, Анджея Пернала, Анджея Суліми-Камінського), що безпосередньо чи опосередковано заторкували різні регіони Львівської єпархії.

Так само важливими є праці, які видавав Канадський інститут українських студій. Це передовсім праці Сергія Плохія – про козацтво і релігію в Україні XVI–XVII ст. та історіософію М. Грушевського, Френка Сисина – про українську шляхетську еліту XVII ст., Івана-Павла Химки – про український національний рух і Греко-католицьку церкву в Галичині австрійського періоду. Хоча ці публікації, за незначними винятками, спеціально не розглядали проблем Галицької (Львівської) єпархії, вони є підставою лектурою для представлення її минулого в ширшому контексті культурної і релігійної історії Східної та Центрально-Східної Європи. Так, монографії С. Плохія “Наливайкова віра” (2005) та “Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі” (2015) є прикладом успішного застосування на українському матеріалі добре відомого на Заході концепту конфесіоналізації, що виявився надзвичайно плідним для аналізу соціокультурних і соціорелігійних процесів у ранньомодерній Україні. Це явище автор розглядає у контексті релігійної кризи кінця XVI – першої половини XVII ст. як складову “загальноєвропейських реформаційних зрушень, що призвели до конфесіялізації релігійного та світського життя”³³. Дослідник підкреслює вплив конфесіоналізації на процеси націотворення у руських землях Речі Посполитої, а також її роль у домінантних позиціях релігії в ідеологічному обґрунтуванні та легітимації повстання Хмельницького, “націоналізації” козацтва і, трохи згодом, існування Українського Гетьманату та його переходу під протекторат Москви.

Відновлення церковно-історичних студій у незалежній Україні

Сучасні досягнення у вивченні еклезіальної традиції Галицької (Львівської) єпархії пов'язані передовсім з національним відродженням кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. у західних областях України, бурхливим інституційним розвитком тут Православних і Греко-католицької Церков, поступовим усуненням “залізної зависи” від західного інтелектуального світу (унаслідок чого покоління молодих науковців

греко-візантійського світу та східних народів; по-четверте, налагодження тіснішої співпраці українців з низкою творчих середовищ у Західній Європі і Північній Америці.

³² The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles: The Ostroz'kyj (Xlebnikov) and Četvertyn'skyj (Pogodin) Codices. – Cambridge, 1990.

³³ Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / С. Плохій; пер. з англ. – Київ, 2005. – С. 17, 26–28, 93. Див. також: *Його ж.* Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі / С. Плохій. – Київ, 2015.

отримало фахову європейську освіту), частковою перебудовою (насамперед у Києві й Львові) традиційних освітніх і наукових інституцій, відновленням діяльності Наукового товариства ім. Шевченка та появою нових дослідницьких і навчальних осередків.

1990-ті рр. були своєрідним “реабілітаційним періодом” в українській історіографії Церкви. Він характеризувався методологічно невизначеністю³⁴, комплікативним характером більшості праць, частковим переосмисленням традицій церковно-історичних шкіл дорадянського періоду³⁵ та першими спробами залучення в тогочасний вітчизняний інтелектуальний дискурс доробку українських діаспорних учених. На початковому етапі для багатьох науковців в Україні “матрицею” для засвоєння інструментарію церковно-історичних студій стало тритомне видання у 1994 р. навчального посібника “Історія церкви та релігійної думки в Україні”³⁶, авторами якого були Олег Крижанівський, Сергій Плохій і Василій Уляновський. Це видання, хоч і мало низку методологічних хиб, фактологічних помилок і стереотипів пострадянського атеїстичного суспільства³⁷, все ж майже ціле десятиліття залишалося базовою лектурою для тих українських дослідників, які намагалися подолати набуту в комуністичну епоху спадщину наукового атеїзму. Необхідність дослідження адміністративних структур Церкви, в контексті вивчення центрів і периферій релігійного життя, була засигналізована в незалежній Україні ще в другій половині 1990-х рр.³⁸ Окремі науковці закликали до координації зусиль різних інституцій й окремих дослідників у вивченні християнських конфесій в Україні та підготовці кваліфікованих наукових кадрів³⁹. Водночас наголошувалося на потребі зміщення акцентів у студіях з релігійної історії, а саме звернення уваги на еклезіальну та сакраментальну сутність Церкви, переосмислення ролі київського християнства в духовному житті українців, а також оновлення традиційного дослідницького інструментарію⁴⁰.

Упродовж останнього двадцятиріччя найбільший внесок у дослідження києвохристиянської традиції зробили молоді науковці нової генерації. Йдеться

³⁴ Див. критику цих постатеїстичних тенденцій: *Комар Ю.* “Діалектична історія” Церкви / Ю. Комар, О. Турій // *Ковчег*. – 2003. – Ч. 4. – С. 322–329.

³⁵ Такою спробою є, зокрема, колективна монографія: *Історія релігій в Україні*. – Київ, 1999. – Т. 3: *Православ'я в Україні* / [за ред. А. Колодного, В. Климова].

³⁶ *Крижанівський О. П.* Історія церкви та релігійної думки в Україні: навч. посібн.: у 3-х кн. / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. – Київ, 1994. – Кн. 3; *Уляновський В. І.* Історія церкви... – Київ, 1994. – Кн. 1–2.

³⁷ Див. несправедливо гіперкритичну й некоректну під багатьма оглядами рецензію на перші два томи цього видання у: *Русина О.* Клептоман у нетрях церковної історії / О. Русина // *Критика*. – 1999. – Ч. 10.

³⁸ *Дністрянський М.* Адміністративно-територіальна організація Греко-католицької церкви: історична ретроспектива і сучасні проблеми / М. Дністрянський, А. Ковальчук // *Історія релігій в Україні: тези повідомлення VI Міжнародного круглого столу (Львів, 3–8 травня 1995 р.)*. – Львів, 1996. – С. 82–83; *Ковальчук А.* Територія діяльності Уніатської (Греко-католицької) церкви у XVIII ст. (період найбільшого поширення Церкви в Україні) / А. Ковальчук // *Історія релігій в Україні: матеріали VIII Міжнародного круглого столу (Львів, 11–13 травня 1998 р.)*. – Львів, 1998. – С. 118–120.

³⁹ *Дашкевич Я.* 2000-річчя Ісуса Христа та українська історична наука / Я. Дашкевич // *Історія релігій в Україні: матеріали VIII Міжнародного круглого столу (Львів, 11–13 травня 1998 р.)*. – Львів, 1998. – С. 82–84; *Його ж.* Унія українців та унія вірменів: порівняльні аспекти / Я. Дашкевич // *Берестейська унія (1596–1996): статті й матеріали*. – Львів, 1996. – С. 74–86.

⁴⁰ *Уляновський В.* Минуле України через призму історії Православної Церкви: проблеми, уроки, перспективи / В. Уляновський // *Київська старовина*. – 2003. – № 5. – С. 3–28.

передовсім про дисертаційну роботу Василя Кметя з Львівського національного університету, присвячену інституційній історії Львівської єпархії XVI – початку XVII ст. (у ній відтворено систему функціонування єпархіальних структур, вказано на особливості соборноправних традицій, у нових категоріях простежено пастирське служіння місцевої єпархії, діяльність церковних братств тощо)⁴¹, а також розвідки Олега Духа (про жіночі монастирі й чернецтво Львівської та Перемишльської єпархій XVII–XVIII ст. і регіональну специфіку розвитку територіальних структур Греко-католицької церкви у Галичині) й Андрія Павлишина. Серія статей і джерельних публікацій, опублікованих В. Кметем упродовж другої половини 1990-х – в перші роки XXI ст., увиразнює той перспективний напрям церковно-історичних студій у незалежній Україні, що уможливить подолання спадщини наукового атеїзму, звернення до кращих традицій церковної історіографії дорадянського періоду та засвоєння сучасного студійного досвіду.

Оприлюднені у вигляді статей і джерельних публікацій фрагменти згаданої дисертації В. Кметя, а також деякі інші дослідницькі сюжети, пов'язані з минулим Львівського владцтва XVII–XVIII ст. (серед іншого кілька узагальнювальних нарисів про православну історичну традицію), вартісні тим, що демонструють доцільність і потребу застосування у дослідженнях з історії Церкви в Україні богословських методів, еkleзіологічних принципів і засад канонічного права. Особливо важливо, що такі праці засвідчують потребу аналізу низки явищ середньовічної й ранньомодерної культури у церковному контексті, а також розгляду діяльності таких єпархіальних інституцій, як Успенське ставропігійське братство в еkleзіальному контексті та в ментальних категоріях тогочасної релігійної культури. Найновішим прикладом “освоєння” минулого Львівської єпархії молодшим поколінням дослідників на регіональному рівні є дисертаційна робота Богдана Хіхляча з Вінниці⁴². Вона розглядає заангажованість духовенства і ченців-василіан Унійної церкви у XVIII ст. в культурне й соціальне життя Брацлавщини та Поділля – територій, що традиційно входили в сферу духовних впливів Святоюрської катедрі.

У ширшому дослідницькому ключі й у порівняльному аспекті надзвичайно важливе значення має поява нових синтезів і нового наративу про релігійну культуру західноукраїнського регіону і загалом України. Мовиться передовсім про дослідження й організаційну діяльність академіка Ярослава Ісаєвича (1936–2010)⁴³. Він виявився одним із небагатьох учених, хто зумів адаптувати свій творчий доробок радянської доби до сучасної дослідницької парадигми, розвинути власні тези й концепції в новому історіографічному дискурсі, чому значною мірою сприяло налагодження тісних контактів із західним науковим світом. До найбільших здобутків

⁴¹ *Кметь В. Ф.* Львівська єпархія у XVI – на початку XVII століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В. Ф. Кметь. – Львів, 2001.

⁴² *Хіхляч Б. М.* Уніатська церква на Поділлі в українському соціокультурному процесі XVIII ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук спец.: 09.00.12 “Українознавство” / Б. М. Хіхляч. – Київ, 2010 (на основі цієї дисертації автор видав окреме монографічне дослідження: *Його ж.* Уніатська церква на Поділлі (1700–1840 рр.): віхи історії та соціокультурний портрет / Б. М. Хіхляч. – Вінниця, 2015).

⁴³ Певною мірою його творчий доробок підсумовує книга: *Ісаєвич Я.* Україна давня і нова: народ, релігія, культура / Я. Ісаєвич. – Львів, 1996.

ученого належать створення синтези про українське книговидання XVI–XVIII ст.⁴⁴, переосмислення історії братського руху в Київській митрополії (насамперед в англійській версії його давнішої монографії), наголошення специфіки соціально-політичного, культурного й церковного життя галицько-волинських земель княжої доби, що творили західну й південно-західну межу розселення русинів, концептуалізація тез про діалогічність розвитку української домодерної культури⁴⁵, єдність духовного й етноконфесійного простору українських земель XVII–XVIII ст. (незважаючи на тогочасні релігійні поділи)⁴⁶.

Ще одним відомим дослідником із середовища Інституту українознавства є Володимир Александрович, якому вдалося ввести у науковий обіг значний корпус унікальних за своїм походженням й інформативністю зображальних і писемних джерел та запропонувати нову дослідницьку парадигму української домодерної культури, викладеної головню в відповідних розділах 2-го і 3-го томів “Історії української культури”⁴⁷ та кількох монографіях⁴⁸. З праць В. Александровича, що безпосередньо стосуються української релігійної культури, цінними для нашої теми є нариси про архітектуру й мистецьке оздоблення катедрального собору Св. Юрія Побідоносця⁴⁹, іконопис малярських осередків на території історичної Галичини та діяльність окремих представників світської й духовної еліти, пов’язаних із владичим двором. Різні аспекти політичного, соціального й духовного життя регіонів, на розвиток яких суттєво впливала галицька (львівська) церковна традиція, розглянули також Леонтій Войтович⁵⁰ та

⁴⁴ *Його ж.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. – Львів, 2002.

⁴⁵ *Його ж.* Основи релігійного життя і культури на Україні (до кінця XVIII ст.) / Я. Ісаєвич // Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine: The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe. International Conference (Rome, 28 April – 6 May 1990) / [ed. J. Kłoczowski]. – Lublin; Rome, 1994. – P. 155–174.

⁴⁶ Див., зокрема, статтю: *Ісаєвич Я.* До характеристики культури доби Бароко: василіянські освітні осередки // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2004. – Вип. 12: Ювілейний збірний на пошану чл.-кор. НАН України Миколи Ільницького. – С. 195–206.

⁴⁷ Історія української культури. – Київ, 2001. – Т. 2. – С. 256–275 (“Архітектура і будівництво”); С. 275–302 (“Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво”); С. 414–446 (“Архітектура та будівництво”); С. 629–701 (“Архітектура та містобудування” та “Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво”); 2003. – Т. 3. – С. 833–942 “Архітектура, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво”).

⁴⁸ Його візія розвитку домодерної культури України, й зокрема на землях, де функціонували організаційні структури Галицької (Львівської) єпархії, найповніше розкрито у: *Александрович В.* Мистецтво Галицько-Волинської держави / В. Александрович. – Львів, 1999; *Його ж.* Покров Богородиці: українська середньовічна іконографія / В. Александрович. – Львів, 2010; *Його ж.* Українське малярство XIII–XV ст. (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 1) / В. Александрович. – Львів, 1995; Див. також узагальнюючі статті: *Його ж.* Релігійна мистецька культура України XVII століття: нова релігійна ситуація, нове мистецтво / В. Александрович // Берестейська унія і українська культура XVII століття: матеріали Третіх Берестейських читань (Львів; Київ; Харків, 20–23 червня 1995 р.) / [ред. Б. Гудзяк; співред. О. Турій]. – Львів, 1996. – С. 129–159 (разом з дискусією); *Його ж.* Українське релігійне малярство другої половини XIV–XVI століть: “зустріч Сходу та Заходу” / В. Александрович // Молода нація. – 2001. – Ч. 3. – С. 5–51.

⁴⁹ *Александрович В. С.* Собор святого Юра у Львові / В. С. Александрович, П. А. Ричков. – Київ, 2008.

⁵⁰ *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти / Л. Войтович. – Біла Церква, 2006; *Войтович Л.* Правлячі династії Європи / Л. Войтович, О. Целуйко. – Біла Церква, 2008; та десятки інших статей цього автора.

Юрій Ясиновський⁵¹, а також Марта Боянівська, Юрій Зазуляк, Ярослав Книш, Вікторія Любашенко та Віра Фрис. На особливу увагу заслуговують роботи знаних дослідників Ігоря Мицька (про Унівський монастир⁵² і релігійні культу) та Івана Паславського (про еклезіальний феномен Галицької митрополії⁵³, релігійну політику князя Данила Романовича⁵⁴, дискусійну проблему генези православних єпархій на теренах Галицько-Волинського князівства, греко-католицьке духовенство йосифінської доби та специфіку церковного життя середньовічної України). Для точнішого датування Успенської катедрі, фундації Галицького владичтва й поширення християнства в Прикарпатті безсумнівну вартість мають археологічні дослідження Юрія Лукомського⁵⁵ та його колег-археологів.

Для докладнішого з'ясування безпосереднього й опосередкованого впливу Берестейської унії 1596 р. на внутрішній розвиток Львівської єпархії вартісним є дослідницький доробок Інституту Історії Церкви Українського Католицького Університету (ІЩ), який у 1994–1995 рр. організував серію наукових конференцій “Берестейські читання”, присвячених унії. Найвартіснішою для нашої тематики працюю, виданою Інститутом, є монографія Бориса Гудзяка “Криза і реформа”. У ній звернуто увагу на внутрішнє життя Київської митрополії (й зокрема Львівської єпархії) як головний чинник, що вплинув на рішення її духовного проводу перейти під зверхність Римського Апостольського престолу, а також на генезу та культурний і релігійний контексти цих радикальних змін в українсько-білоруських землях кінця XVI ст.⁵⁶. У співпраці з Львівським відділенням Інституту археографії ІЩ започаткував також публікацію джерел з історії Львівської єпархії нового часу⁵⁷. Серію документальних пам'яток, що висвітлюють традицію соборунання у Східній церкві, видав Інститут церковного права УКУ (серед них і окремий том, присвячений єпархіяльним соборам Львівського владичтва XVI–XVIII ст.⁵⁸).

⁵¹ Ясиновський Ю. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–18 століть: Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження / Ю. Ясиновський. – Львів, 1996.

⁵² Мицько І. Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець XIII ст. – кінець XX ст.) / І. Мицько. – Львів, 1998.

⁵³ Паславський І. Галицька митрополія: Історичний нарис / І. Паславський. – Львів, 2007.

⁵⁴ Його ж. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття / І. Паславський. – Львів, 2003; Його ж. Український епізод Першого Ліонського собору (1245): Дослідження з історії європейської політики Романовичів / І. Паславський. – Львів, 2009.

⁵⁵ Багаторічні археологічні дослідження Великого Галича науковця певною мірою підсумовані в статтях: Лукомський Ю. Архітектурно-археологічні дослідження пам'яток монументального будівництва княжого Галича XII–XIII ст. / Ю. Лукомський // Фортеця: збірник заповідника “Тустань” на пошану Михайла Рожка. – Львів, 2009. – С. 416–431; Його ж. Галицькі білокам'яні хрестобанні церкви від князя Володара до короля Данила / Ю. Лукомський // Княжа доба. – 2007. – Вип. 1. – С. 271–304; Його ж. Успенський собор давнього Галича. (За результатами нових досліджень 1992–2000 років) / Ю. Лукомський // Записки НТШ. – 2002. – Т. 244. – С. 578–607.

⁵⁶ Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Б. Гудзяк; [пер. М. Габлевич; під ред. О. Турія]. – Львів, 2000.

⁵⁷ Див., зокрема: Сковчиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія / І. Сковчиляс. – Львів, 2004. – Т. 2: Протоколи генеральних візитацій.

⁵⁸ Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть / [упоряд. та істор. нарис І. Сковчиляса]. – Львів, 2006.

Чимало нових гіпотез, суджень щодо еклезіальної та культурної традиції київського християнства, нових джерельних матеріалів було артикульовано на щорічних наукових конференціях “Історія релігій в Україні”⁵⁹. Ця унікальна ініціатива Інституту релігієзнавства Музею історії релігії, Львівського відділення Інституту археографії та Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України вже має свою 20-літню традицію, пов’язану насамперед з науково-організаційною діяльністю Ярослава Дашкевича⁶⁰, національно зорієнтована історіософія якого суттєво впливала на церковно-історичні студії в сучасній Україні⁶¹. У Львівському відділенні Інституту археографії з-поміж інших дослідників нової генерації, позбавленої впливу радянської історіографії, вирізняється своїми працями з історії середньовічного і ранньомодерного Львова Мирон Капраль. Його наукові зацікавлення, окрім правових і соціальних аспектів урбаністики⁶², поширюються також на культурне й релігійне життя руської “нації” міста й зокрема діяльність Успенського ставропігійського братства. Введений ним до наукового обігу наратив і запропонована концепція важливі передовсім для розуміння статусу Львова і його руської “парафіяльної цивілізації”⁶³ як однієї з метрополій київського християнства.

На початку 2000-х рр. у Науковому товаристві ім. Шевченка в Україні фундаментальне дослідження про документальну спадщину Галицько-Волинського князівства підготував Олег Купчинський⁶⁴. Ця робота вартісна не тільки ґрунтовно прокоментованою едицією т. зв. грамот князя Лева Даниловича, частина яких вийшли з церковних канцелярій, а й усебічним аналізом практичного використання цих актів місцевою Православною та Унійною церквами в Польсько-Литовській державі. Іншим помітним осередком з вивчення культурно-релігійної спадщини став Національний музей ім. Митрополита Андрея Шептицького у Львові. Упродовж останніх десятиліть співробітники музею (зокрема Марія Гелитович⁶⁵, Світлана Зінченко⁶⁶, Роксоляна Косів⁶⁷,

⁵⁹ Їхні наукові здобутки узагальнено в статті: *Киричук О.* Двадцятий щорічник “Історія релігій в Україні”: спроба аналізу / *О. Киричук* // *Історія релігій в Україні: науковий щорічник.* 2010 рік. – Львів, 2010. – Кн. 1. – С. 3–16.

⁶⁰ Його дослідження, розвідки й есеї в цій ділянці підсумовані в збірнику: *Дашкевич Я.* Україна на перехресті світів: Релігієзнавчі й соціокультурні студії / *Я. Дашкевич*; упоряд. Л. Моравська, Ірина Скочилиас. – Львів, 2016.

⁶¹ Див. його одну з програмних статей: *Дашкевич Я.* Переяслав 1654 року: наслідки для Київської Церкви / *Я. Дашкевич* // *Історія релігій в Україні: науковий щорічник.* 2004 рік. – Львів, 2004. – Кн. 1. – С. 224–228.

⁶² Найважливішою його працею є: *Капраль М.* Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини) / *М. Капраль.* – Львів, 2003.

⁶³ Остання публікація: *Його ж.* Богоявленське братство Львова у XVIII ст.: дослідження та матеріали / *М. Капраль.* – Львів, 2016.

⁶⁴ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / *О. Купчинський.* – Львів, 2004.

⁶⁵ Див., наприклад: *Гелитович М.* Святий Миколай з житієм. Ікони XV–XVIII ст. Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького / *М. Гелитович.* – Львів, 2008.

⁶⁶ *Зінченко С. В.* Візантійсько-балканські впливи на розвиток інтралігаторства в монастирях та церквах Київської митрополії XIV–XVII ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук спец.: 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / *С. В. Зінченко.* – Львів, 2007. – 20 с.

⁶⁷ *Косів Р.* Українські хоругви / *Р. Косів.* – Київ, 2009; *Її ж.* Літургійні покрови на чашу і дискос із каталогом творів із фігуративними зображеннями зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького / *Р. Косів.* – Київ, 2013.

Анна Навроцька та ін.) ввели у науковий обіг тисячі артефактів, більшість з яких належала колись церковним інституціям та духовенству Галицької (Львівської) єпархії.

У Львові вагомий внесок у вивчення сакрального будівництва цього ж владичтва внесли Володимир Вуйцик⁶⁸ і Василь Слободян⁶⁹. Юрій Диба⁷⁰ і Василь Петрик упродовж багатьох років плідно досліджують історико-архітектурне середовище Галицького Успенського, Львівського місцевих катедральних соборів. Їхні розвідки й описи монастирів і храмів та виявлених там творів мистецтва мають першорядне значення для з'ясування культурної й релігійної програми київського християнства домодерного періоду, а також особливостей розвитку локальних моделей *Slavia Orthodoxa* і *Slavia Unita*. З-поміж інших дослідників потрібно згадати Дмитра Блажейовського, який видав довідково-інформаційний каталог статистичного характеру про намісницьку й парафіяльну мережу унійних єпархій⁷¹. Ця робота має популярний характер, опираючись на попередні напрацювання істориків.

Багаторічне вивчення інституційного розвитку Київської митрополії другої половини XVI ст., пастирського служіння українсько-білоруського єпископату, генези Берестейської унії, поширення унії на Правобережній Україні у XVIII ст.⁷², діяльності церковних братств XVI–XVIII ст. у Руській церкві (Леонід Тимошенко) і Львівському владичстві зокрема (Богдан Лазорак), а також на опрацюванні історіографічного доробку українських вчених (Світлана Біла і Лідія Тиміш) вирізняє діяльність Дрогобицького наукового осередку. Найбільшим його здобутком є серія тематичних конференцій, а також видання “Дрогобицького краєзнавчого збірника”, де опубліковано десятки статей з історії Церкви в Україні, серед іншого розвідки, що заторкують різні аспекти культурно-релігійного життя й інституційних структур.

У Києві в таких наукових й освітніх центрах, як Інститут історії України НАНУ, Історичний факультет Київського національного університету ім. Т. Шевченка (йдеться про “Просемінарій” Василя Ульяновського⁷³), Національний заповідник “Києво-Печерська Лавра”⁷⁴ та Національний університет “Києво-Могилянська Академія” (передовсім Науковий семінар дослідників

⁶⁸ Його творчий доробок частково підсумовують: Кос А. Володимир Вуйцик – дослідник пам'яток сакрального мистецтва, вчений, реставратор, архівіст (1934–2002) / А. Кос // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. 2010 рік. – Львів, 2010. – Кн. 2. – С. 725–729.

⁶⁹ Слободян В. Жовківщина / В. Слободян. – Жовква; Львів; Балтимор, 1998. – Т. 5: Історико-архітектурні нариси церков; Його ж. Церкви України. Перемиська єпархія / В. Слободян. – Львів, 1998; Його ж. Церкви українців Румунії: Південна Буковина, Марморощина, Задунав'я, Банат / В. Слободян. – Львів, 1994.

⁷⁰ Диба Ю. Українські храми-ротонди Х – першої половини XIV століть / Ю. Диба. – Львів, 2005.

⁷¹ Блажейовський Д. Поважні осяги та великі втрати: Список різних єпархій, парафій та монастирів від Попраду по Дніпро (1768–1991) / Д. Блажейовський. – Львів, 2008. – С. 29, 149–235. Як зауважив сам автор, “ціль цієї праці була і є подати пересічному українцеві список парафій, які належали до Української Києво-Печерської Церкви у XVIII–XX століттях” (с. 23).

⁷² Тимошенко Л. З історії Уніатської Церкви на Київщині (XVI–XIX ст.) / Л. Тимошенко. – Київ, 1997.

⁷³ Статті переважно учасників цього семінару друкувалися у: Просемінарій: Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури. – 1998–2008. – Вип. 1–7.

⁷⁴ Див., зокрема, праці: Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. Публікація рукописної пам'ятки другої половини XVII ст. / [упоряд. та вступ. стаття О. Кузьмука] // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії

Центрально-Східної Європи, що його провадить Наталія Яковенко⁷⁵), сюжети, пов'язані з церковною історією, зазвичай розглядають з перспективи загальноукраїнського гуманітарного дискурсу. У поєднанні з відповідним методологічним рівнем досліджень це робить київське наукове середовище одним з провідних центрів з вивчення історії східного християнства. Зразком деконструкції устійнених десятиліттями стереотипів щодо релігійного життя в Україні нового часу є піонерські розвідки Наталії Яковенко⁷⁶, а також Михайла Довбищенка⁷⁷ і Максима Яременка⁷⁸. Вони увиразнюють поступове творення в сучасній Україні нової “наукової парадигми”, орієнтованої на фахове, конфесійно й політично незаангажоване вивчення впливу християнства на культуру й соціум різних регіонів держави. Це мало б у перспективі трансформувати дотеперішні “цивілізаційні” дискусії в предметне обговорення низки наукових проблем церковної історії домодерного періоду.

Заклучні міркування

У найближчій перспективі опрацювання на відповідному рівні розмаїтих аспектів історії київського християнства має полягати в поєднанні різних дослідницьких методів і застосуванні міждисциплінарного підходу. З одного боку, потрібно опиратися на законодавчі й інші нормативні акти, трактуючи минуле в дискурсі *історії де-юре*, а з іншого – досягати церковну традицію в категоріях “тотальної історії”, що передбачає всеохопне вивчення проблематики (*історії де-факто*). Так, абсолютно недостатньо досліджувати культурно-релігійні феномени лише за канонічними й іншими юридичними пам'ятками чи артефактами сакрального мистецтва. Не менш суттєвого значення набуває й аналіз практичного втілення християнства (*christianitas*) у межах організаційних структур Церкви, представлених насамперед архиєрейським двором і монахами осередками. Як свідчить досвід західної історіографії, успішна реалізація цих завдань відкриває шлях до збагачення тематичної палітри церковно-історичних студій, уможливорює відмову від трактування історії київського християнства як суто лінійного процесу та представлення її минулого в категоріях “ментальної археології”.

та культури: зб. наук. праць. – Київ, 2007. – Вип. 18. – Спецвип. 7; Прокоп'юк О. Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721–1786 рр.) / О. Прокоп'юк. – Київ, 2008.

⁷⁵ У порівняльному ключі корисною лектурою є монографії: Горін С. Жидичинський Свято-Миколаївський монастир (до середини XVII сторіччя) / С. Горін. – Київ, 2009; *Його ж.* Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII ст.) / С. Горін. – Львів, 2007; Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. / М. Яременко. – Київ, 2007.

⁷⁶ Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. / Н. Яковенко. – Київ, 2002.

⁷⁷ Довбищенко М. В. Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / М. В. Довбищенко. – Київ, 2001; *Його ж.* Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.) / М. В. Довбищенко. – Київ, 2008.

⁷⁸ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. / М. Яременко. – Київ, 2007; *Його ж.* Міжконфесійні відносини в Україні та Білорусі у XVIII ст. (постановка проблеми) / М. Яременко // Соціум. – 2003. – Вип. 3. – С. 121–136;

Ihor Skochylas. Historiography of Kyiv Christianity. Soviet reality, Diaspora integration and Ukrainian rehabilitation

The article proves that study of the various aspects of the history of Kyiv Christianity should consist of combining different research methods and application of an interdisciplinary approach. On the one hand, one must rely on legislative and other normative acts, and on the other hand, to comprehend the church tradition in the categories of a 'total history', which envisages a comprehensive study of the related issues. It is completely inadequate to study cultural and religious phenomena only through canonical and other legal documents or artifacts of sacred art. Equally important is the analysis of the practical embodiment of Christianity within the organizational structures of the Church, represented primarily by the bishops' court and monastic centers. According to the experience of Western historiography, the successful realization of these tasks opens the way to enrich the thematic palette of church-historical studies, which makes it possible to interpret the history of Kyiv Christianity not as a linear process and to present its past in the categories of 'mental archeology'.

Key words: Kyiv Christianity, Church History studies, Ukrainian historiography, Western historiography.